

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТНО-ОБ'ЄКТНУ ВИЗНАЧЕНІТЬ
ЮРИДИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ**

Сьогодні вже немає практично жодного наукового дослідження в будь-якій галузі права, де б не використовувалися або результати соціологічних досліджень, або методи соціологічного аналізу. Будучи науковцем-юристом з 30-річним стажем, керуючи роботою молодих учених, я постійно спостерігаю, як поступово все більше зближаються і переплітаються предметні галузі юриспруденції та соціології. Тому в цій статті я вперше дозволив собі висловити деякі міркування з проблеми розвитку юридичної соціології.

Поняттю «юридична соціологія» нерідко надають більш широкого значення, ніж поняттю «соціологія права». Вважають, що остання обмежується тільки власне правом – нормами й інститутами, у той час як юридична соціологія охоплює всі явища, більш-менш пов'язані із правом, все, стосовно чого право може бути причиною, наслідком або приводом, включаючи насильство, бездіяльність, девіантну поведінку. Нам же в науковому плані видається корисним більш широкий підхід до предмета дослідження, оскільки немає таких наслідків права (нехай навіть дуже віддалених і часом деформуючих його), звернення до яких не сприяло б його пізнанню. Ось чому ми обираємо саме таке розуміння предмета дослідження і вважаємо за доцільне застосування обох назв – і соціологія права, і юридична соціологія, принципово не розрізняючи їх, хоча, безумовно, це може викликати певні зауваження з боку фахівців-соціологів. Розуміючи, що в методологічному плані соціологія права може розглядатися як наука, котра використовує соціологічні методи для вивчення правових явищ, а юридична соціологія, навпаки, методи юриспруденції для аналізу соціальних процесів, ми свідомо в цій статті намагалися абстрагуватися від такої площини аналізу, акцентуючи увагу на іншому аспекті проблеми – уточненні її предметно-об'єктної галузі.

Отже, будемо виходити з того вже в цілому прийнятого і соціологами, і юристами факту, що в широкому сенсі соціологія права, або юридична соціологія, може бути визначена як галузь загальної соціології, об'єктом якої виступають юридичні явища, що становлять собою різновид явищ соціальних. Оскільки право породжене суспільством, то всі юридичні явища в тій або іншій мірі є соціальними. При цьому серед соціальних явищ є такі, чий юридичний характер відразу впадає в око. У сучасних суспільствах, в першу чергу, це закон, судові й адміністративні рішення. Явища подіб-

ного роду надалі ми пропонуємо кваліфікувати як первинні юридичні явища. Вони вочевидь є юридичними, тому що створюють право або, що ще точніше, вони ідентифікуються із правом. Тому зрозуміло, що у своєму вузькому розумінні соціологія права обмежується саме цією безперечною сферою. Такий підхід вплинув на спрямованість досліджень у даній галузі. Протягом тривалого часу проблеми, що найчастіше вивчалися юридичною соціологією, були пов'язані із правом як таким і притому узятим у його найбільш загальному вираженні – на рівні того, що юристи називають загальною теорією права або теорією джерел права. Цим пояснюється відносно велика кількість досліджень (в першу чергу, зарубіжних) функцій закону, знань закону, уявлення громадян про здійснення правосуддя тощо. Особливо тут слід виділити роботи французьких дослідників Ж.Карбон'є і Ф.Терре; італійських – А.Пагані, Г.Мартінотті, Е.Моріондо; американських – Д.Френка, Т.Арнольда та Р.Тейлора. В той же час не була далекою ця проблематика і для вітчизняних вчених. Починаючи з ХІХ ст., соціально-правові проблеми суспільства досліджували А.Гольмстен, А.Гумплович, Б.Кістяківський, М.Коркунов, М.Палієнко, А.Петражицький та ін. Становлення української соціології права пов'язано передусім з іменами таких вчених, як В.Водник, К.Жоль, Н.Панов, Н.Осипова та деяких інших.

Не заперечуючи права на існування такого підходу, ми розділяємо іншу, більш широку, позицію, яка включає в об'єктну галузь юридичної соціології всі соціальні явища, у яких є присутнім правовий елемент, навіть якщо цей елемент не виражений у чистому вигляді, а переплетений з іншими. При цьому юридична соціологія штучно не обмежує свої дослідження лише первинними явищами: вона охоплює й вторинні, похідні явища, такі, як родина, власність, договір, відповідальність і т.д. Хоча в цих явищах і є таке соціальне, котре не переломлюється через призму права, це не може слугувати достатньою підставою для того, щоб оголосити юридичну соціологію некомпетентною в цих питаннях. Ми також впевнені, що було б помиловим вважати, що в багатогранності такого явища юридична соціологія покликана виділити лише одну його грань і залишити без уваги інші (мораль, етику, економіку, мову тощо), віднісши їх до сфери загальної соціології. Як загальна соціологія, так і її галузь покликані вивчати досліджуване явище в цілому. Але кожна галузь робить це своїм шляхом. Так, наприклад, досліджуючи шлюб, загальна соціологія насамперед цікавиться моральними стосунками, демографічними й економічними чинниками. Юридичні норми становлять для неї інтерес лише у зв'язку з можливими ускладненнями в сімейному житті й заслуговують тому якоїсь третьорядної уваги, у той час як юридична соціологія виходить із цих норм і лише потім звертається до питань

ня про те, як вони забезпечені (або, навпаки, деформовані) у своєму змісті економікою або суспільною мораллю. Саме відмінність у цих підходах має призвести в загальному підсумку до кращого розуміння явища.

Іншу схему аналізу проблеми предметно-об'єктної галузі юридичної соціології і соціології права пропонує І.Таммело. На відміну від наведеного вище розподілу (соціологія права – вивчення інститутів; юридична соціологія – вивчення юридичних аспектів різних соціальних явищ) він вважає, що «юридична соціологія» – це соціологічні дослідження юристів, а «соціологія права» – це вивчення юридичних явищ соціологами [1]. В її оцінці можна погодитися з Ж.Карбон'є, який зазначає, що ця схема надає надмірно великого значення професійній ознаці [2]. У дусі схеми, запропонованої Таммело, під соціологією в праві часто розуміють лише спроби юристів проілюструвати фактичними даними догматичний опис деяких інституцій. Ця позиція найбільш чітко виражена німецькими авторами Е.Хиршем та М.Ребиндером, які у серії книг «Вивчення правової фактології і соціології права», що виходили у 60–80 рр. ХХ ст., говорили про вивчення фактів у праві. Однак це «вивчення правової фактології» суттєво відмінне від «вивчення соціології права» в сучасному розумінні, хоча вони і пропонують вельми цікаве визначення юридичної соціології, пов'язане з концепцією трьох вимірів права: з точки зору цінностей (філософія права), з точки зору норм (догматична юриспруденція) і з точки зору реалій (соціологія права). При цьому соціологію права дослідники поділяють на генетичну соціологію (дослідження соціального генезису права) і операціоністську соціологію (вивчення впливу права на суспільне життя) [див.: 3].

Отже, в чому сьогодні полягає основна проблема? Як зробити, щоб юридична соціологія, яка виникла на стику загальної соціології і юриспруденції, не опинилася у ролі тієї мавпи, яка не знала, чи не розірватися їй, бо вважала себе і вродливою, і розумною? Вихід, на наш погляд, є, і полягає він у тому, щоб чітко розділити категоріально-методологічні засади родинних і дочірньої науки.

Для того, щоб одна наукова дисципліна, почавши відокремлюватися від іншої, завоювала повну галузеву визначеність, потрібні час і наукові дослідження. Труднощі для юридичної соціології полягають в тому, що проблеми права досить легко розчиняються в більш широких категоріях, які входять до предмета загальної соціології. Так відомо, що на початку ХХ ст. в американській соціології право розглядалося лише як частина поняття соціального контролю. У наш час деякі представники американської соціології використовують трьохланковий розподіл загальної соціології на соціологію професій, соціологію рішень та соціологію організацій, який також здатний «перекрити» собою проблематику юридичної

соціології. Наприклад, більшість аспектів діяльності суддів і адвокатів потрапляють у предметне поле соціології професій, правотворчість й правосуддя – соціології рішень, а всі інші структури діючого права – соціології організацій. Таким чином, право зводиться до рівня однієї з багатьох соціальних організацій, таких як система освіти, економічна система, управління, спосіб життя тощо. На наш погляд, такий підхід є хибними, оскільки він ґрунтується на неповному розумінні специфіки права, його особливої гнучкості, унікальної здатності організовувати всі інші організації. Тобто для того, щоб довести свою якщо не винятковість, то принаймні значущість, юридичній соціології потрібно чітко визначити свій предмет. Зробити це можна лише провівши «демаркаційну лінію» між поняттями «соціального юридичного» і «соціального неюридичного».

Сформувавшись як самостійна дисципліна, юридична соціологія опиняється у відносинах взаємного обміну із загальною соціологією. Однак чи збалансований цей взаємообмін? Юридична соціологія як галузева дисципліна, безумовно, отримала дуже багато від загальної соціології. Більшість методів, що використовуються нею (історико-порівняльний, статистичний, опитування та ін.), можуть розглядатися як адаптація вже розроблених в інших сферах соціології. Багато понять, якими вона користується («соціальний примус», «соціальний контроль», «колективна свідомість», «ролі» тощо), є поняттями загальної соціології, котрим наданий правовий акцент. І навіть деякі з тих категорій, які, здавалося б, виражають власне юридичні явища (законна сім'я, розрізнення власності і влади в акціонерних товариствах), вироблені представниками загальної соціології.

Загальна ж соціологія менш охоче визнає те, що вона одержала або може одержати від юридичної соціології, як, втім, і від самого права. Ще Е.Дюркгейм радив соціологам уважно вивчати норми права. Він убачав в них об'єктивний індикатор соціальних чинників. Але цю пораду часто забували і продовжують забувати, у тому числі і юридичні соціологи.

З іншого боку, треба зазначити, що різниця між юридичною соціологією і правом куди більш істотна, ніж із загальною соціологією. Найбільше розходження в об'єктах цих наук. По-перше, юриспруденція вивчає норми права як такі, а юридична соціологія прагне дослідити як соціальні причини, що породжують ці норми, так і соціальний ефект цих норм. Хоча варто мати на увазі, що жоден представник юриспруденції не погодився б сьогодні обмежитися у своєму дослідженні лише текстами, відірваними від життя, від генезису норм й їхнього застосування. Завжди при таумаченні закону доводиться вдаватися або до історії його створення (вивчення підготовчих робіт), або до оцінки його наслідків.

По-друге, іноді говорять, що юрист вивчає право як сукупність нормативних фактів, що мають примусову силу, а соціолог – як явища, тобто поза їх зв'язком із владою [2, с.35]. Таке твердження не викликало б заперечень, якби означало тільки те, що дослідник, який розглядає в соціологічному аспекті свою правову систему, якщо й може абстрагуватися від владного фактора, то тільки усвідомлюючи при цьому, як і всякий інший громадянин, свою приналежність до даної правової системи й визнаючи її юридичну владу. Абстрагування від владного фактора можна було б трактувати як форму прояву принципу суворої об'єктивності, настільки важливого для досліджень, заснованих на соціологічному підході. Однак це абстрагування здатне призвести до небезпечних наслідків, оскільки юридична соціологія, звертаючись до норм права, у цьому випадку зможе повністю ігнорувати їх обов'язковий характер. Такий підхід, звичайно ж, неприйнятний.

Хотілося б також звернути увагу і на той факт, що принципове розходження між юриспруденцією й соціологією права варто шукати не в об'єкті цих дисциплін. Це – розходження точок зору й кута бачення. Той же самий об'єкт, що юриспруденція вивчає зсередини, соціологія права розглядає із зовнішнього боку. І саме тому, що остання розглядає об'єкт із зовні, вона бачить його яливище, не намагаючись проникнути в його сутність, у його онтологічну глибину. Юрист вже в силу своєї професії перебуває як би всередині правової системи, свого національного права. Навіть будучи чистим теоретиком, він може з достатньою підставою претендувати на те, щоб впливати на це право. Він бере участь у розвитку доктрини. Він є авторитетом у праві, хоча й не його джерелом. Соціолог, навпаки, перебуває поза досліджуваною системою (якщо навіть він сам до неї належить), і його спостереження практично не впливають на її функціонування. Інакше кажучи, юридичній соціології властиво, як всім емпіричним наукам взагалі, радикальне відділення спостерігача від спостережуваних матерій. І якщо для представника юридичних наук право – це бог, соціолог вважає за потрібне керуватися, за влучним визначенням Ж.Карбон'є, «методологічним атеїзмом».

Таким чином, безсумнівно, що чинником, який стимулює розвиток юридичної соціології, стала широка практика впровадження в дослідження в галузі права соціологічних методів аналізу. Це, по-перше, дозволило звернутися до вивчення тих явищ правової дійсності, які раніше не охоплювалися проблематикою правознавства, по-друге, допомогло глянути під особливим кутом зору на деякі традиційні проблеми цієї науки, по-третє, зажадало методологічних розробок у галузі особливостей і можливостей застосування соціологічних (кількісних та якісних) методів у праві. Фактично, в оновленому вигляді постало сполучення емпіричного рів-

ня досліджень із теоріями середнього й вищого рівня. При цьому ми вважаємо, що соціологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж просте застосування соціологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної інтегративної науки повинне йти не тільки по лінії розчленовування об'єктів дослідження, але й по аспектах і рівнях дослідження у випадку збігу їхніх об'єктів.

Список літератури: 1. Quaderni della rivista Sociologia del diritto. I. 1974. 2. Карбоньє Ж. Юридическая социология: Пер. с. фр. / Пер. и вступ. ст. В.А.Туманова. М., 1986. 3. Rechtssoziologie. 1977.

Надійшла до редколегії 15.01.06

М.М. Салпа

ДЕРЖАВОТВОРЧА ЕЛІТА: ГОЛОВНІ ВІДМІННОСТІ

Одним із досить цікавих і важливих питань в історії держави і права є питання про сутність суб'єкта державотворення. Без розгляду його суті аналіз процесу формування та розвитку держави не може виглядати достатньо ефективним. Однак розгляд діяльності суб'єкта державотворення, хай гіпотетичного, набуває певного підґрунтя і може дозволити розкрити механізм державотворення або технологій цієї діяльності, а також приховані цілі державотворення.

Колись, багато років тому Сократ промовив: «Зазнаючи потреби в багатом, багато людей збираються разом, щоб проживати сукупно і подавати один одному допомогу: таке спільне поселення і одержує в нас назву держави, чи не так?» [1, с.369]. З цього погляду держава виникає мовби сама собою з природного бажання людей жити сукупно, без будь-якої наявності конкретного суб'єкта творення держави. Разом з нею і також самі по собі виникають права, норми та правила поведінки людей. Може скластися уявлення, що створення держави та права є колективним продуктом спільних прагнень та волі багатьох людей, які живуть сукупно і яких іноді досить невизначено називають народом. Посилання на бажання та волю народу були завжди притаманні обґрунтуванню та поясненню подій у важкі моменти історії будь-яких держав, наприклад, таким чином: «Багато стоїть у серці українського народу, його душі жевріла ідея відродження могутньої та славетної держави. І в результаті демократичної революції (лютий 1917 р.) виникли умови для реалізації цієї ідеї» [2, с.3]. Власне, «сукупна народна воля» ще в уявленні договірних теорій XVIII ст. (Ж.Ж. Руссо та ін.) була міцним творцем і захисником права, яке насправді не мало ніякого значення для орієнтованої на користь індивідуальної свідомості. Тому в рамках цих теорій справжнє рішення на-